

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee

Vink, C.L. de

Citation

Vink, C. L. de. (2004, April 21). *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee*. Uitgeverij Eburon, Delft. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3512755>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3512755>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

2. Theoretische achtergronden bij structuurverlies

2.1. Structuurverlies – een plaatsbepaling

Al ruim een eeuw wordt er gesproken over het verdwijnen van de dialecten. Zo werd al in 1879, op initiatief van J.H. Kern, door het Aardrijkskundig Genootschap de eerste grote Nederlandse dialect-enquête georganiseerd, onder andere omdat men bij de dialecten een spoedige verandering verwachtte, waardoor zij veel van hun karakter zouden verliezen (Noordegraaf 1979: 41). Het gaat hier dan over de oude, oorspronkelijke dialecten van dorp, stad en streek. Al die tijd al vraagt men zich af hoe het daarmee zal aflopen, hoe lang het nog duurt voordat deze ‘taaltjes’ helemaal zullen zijn opgelost in de standaardtaal. “De klok staat [...] op vijf vóór twaalf”, lezen we in Van der Wal & Van Bree 1992 (p. 356), “maar [...] dat is al vanaf de vorige eeuw het geval.” De dialecten lijken zich ook in deze tijd van ‘voortgang’ te kunnen handhaven. Het dialect van tegenwoordig klinkt natuurlijk allang niet meer zoals vroeger, maar dat het er nog is, is bijzonder.

Een oud en oorspronkelijk dialect is ook het Katwijks van Katwijk aan Zee. Het is opmerkelijk dat dit dialect zich lange tijd zo goed heeft kunnen handhaven, zeker als we de locatie ervan in acht nemen, in het ‘standaardtalige’ Randstadgebied. Maar ook dit dialect blijft niet ongemoeid. In dit onderzoek kijken we naar wat er in deze tijd met het Katwijks gebeurt. Het is gericht op het verdwijnen of (eventueel) bewaard blijven van de woordenschat en de grammaticale structuur van het dialect, op wat het proces van structuurverlies c.q. structuurbehoud genoemd wordt, korthedshalve als het proces van structuurverlies aangeduid.

Bij onderzoek naar structuurverlies gaat het om de vraag naar de stabiliteit, de resistentie van taalelementen: welke dialectische elementen handhaven zich gemakkelijk in het dialect en welke verdwijnen er gemakkelijk uit en worden bijvoorbeeld door standaardtalige elementen vervangen? Bij reeds verricht onderzoek is gebleken dat niet alle dialectelementen in een even hoog tempo verdwijnen: typische dialectwoorden verdwijnen snel, terwijl bijvoorbeeld syntactische constructies zich goed kunnen handhaven. (Het begrip *elementen* dient hier en voortaan zo ruim mogelijk te worden opgevat: het omvat ook patronen en regels.)⁸

Het proces van structuurverlies is onderdeel van het algemene proces van dialectverlies, dat in totaal uit drie deelprocessen bestaat. De twee andere deelprocessen zijn het proces van functieverlies en het proces van attitudeverandering.

Bij functieverlies gaat het om het terugdringen van het dialect uit bepaalde situaties: in het algemeen geldt hier dat hoe formeler de situatie, hoe minder dialect en hoe meer standaardtaal er gebruikt gaat worden. Bij attitudeverandering gaat het om de vraag in welke mate taalgebruikers het dialect voor bepaalde situaties minder geschikt gaan vinden en in hoeverre zij aan het dialect in vergelijking met vroeger minder waarde zullen hechten.⁹

De drie genoemde processen staan niet los van elkaar en kunnen elkaar onderling beïnvloeden. Zo kan functieverlies structuurverlies in de hand werken: naarmate een taalvariëteit in minder situaties te horen valt (functieverlies), wordt de kans dat ze nog goed wordt aangeleerd, kleiner (structuurverlies). Verder kan een negatieve houding tegenover het dialect (attitudeverandering) functie- en structuurverlies bevorderen en kunnen functie- en structuurverlies op hun beurt een negatieve attitude tegenover het dialect versterken. In Wald 1984 bijvoorbeeld blijken Katwijkers die hun werk buiten Katwijk hebben en daardoor in hun taalgebruik een grotere mate van structuurverlies vertonen, ook minder positief tegenover het dialect te staan.¹⁰

De processen van functieverlies en attitudeverandering blijven in het onderzoek verder buiten beschouwing. De bedoeling is alle aandacht te richten op het proces van structuurverlies en dat zo grondig mogelijk te bestuderen. Dat ik de andere processen niet onderzoek, houdt uiteraard ook in dat bestudering van de onderlinge beïnvloedingsrelaties achterwege blijft.

Ten slotte nog een algemene opmerking. Ik spreek hier voortdurend in termen van dialect en standaardtaal. Daaruit moet niet de indruk ontstaan dat processen van taalverlies tot een dialectsituatie beperkt blijven. Ook in het geval van minderheidstalen kunnen we ermee te maken krijgen: zie bijvoorbeeld voor het Gaelic Dorian 1981. Het is omdat mijn onderzoek op het Katwijk van Katwijk aan Zee gericht is, dat ik doorgaans in termen van dialect en standaardtaal zal spreken.

In de volgende paragrafen zal ik een theorie beschrijven met behulp waarvan ik verschijnselen die optreden bij structuurverlies, probeer te verklaren. Op basis van deze theorie en op grond van reeds verricht onderzoek stel ik een aantal hypothesen op die ik in dit onderzoek wil toetsen.

2.2. Algemene noties betreffende contactlinguïstiek

Bij de volgende voorstelling van zaken (in deze paragraaf en in de volgende paragrafen) heb ik vooral gebruik gemaakt van Van Coetsem 1988, 1995 en 2000 en Van Bree 1985, 1990, 1992 en 1996. Het onderzoek van Van Coetsem kan als algemeen contactlinguïstisch worden beschouwd. Van Bree werkt het begrip structuurverlies verder uit in verband met onderzoek dat hij in Twente, namelijk in Borne en in Haaksbergen en Enschede heeft verricht. In het onderzoek in Borne ging het om de vraag naar de invloed van het dialect op de standaardtaal: in hoeverre brengen Twenten dialect in de standaardtaal over wanneer zij van deze variëteit gebruik maken? In Haaksbergen en Enschede ging het om het omgekeerde, om de vraag naar de invloed van de standaardtaal op het dialect: in hoeverre wordt het dialect, terwijl het onder invloed van de standaardtaal staat, nog goed aangeleerd?

Bij structuurverlies gaat het, zoals reeds opgemerkt, om de vraag naar de stabiliteit van taalelementen: welke dialectische elementen weten zich gemakkelijk in het dialect te handhaven en welke zullen er gemakkelijk uit verdwijnen? We spreken in dit verband van *aan de variëteit gerelateerde stabiliteit*. Centraal daarbij staat het dialect (de variëteit) en de vraag hoe dit diachroon, door de jaren heen, van generatie op generatie verandert. Deze aan de variëteit gerelateerde stabiliteit is voor een belangrijk deel te verklaren uit de *aan de spreker gerelateerde stabiliteit*. Daarbij staat de spreker centraal en wordt stabiliteit gezien als psychologisch verschijnsel. Van Bree (1996: 258-259) heeft voor deze vorm van stabiliteit de term *psychostabiliteit* geïntroduceerd. Ikzelf zal de twee vormen van stabiliteit, wanneer dat voor een goed begrip noodzakelijk is, onderscheiden als respectievelijk *V-stabiliteit* en *S-stabiliteit*.

De S-stabiliteit van taalelementen komt duidelijk naar voren bij een tweede-taalverwervingsproces. In dit proces worden een T1 en een T2 onderscheiden.¹¹ T1 is de talig dominante taal, T2 de talig niet-dominante taal. Talig dominant is de taal waarin de spreker de grootste vaardigheid bezit. In de praktijk is de talig dominante T1 vaak ook de taal die als eerste wordt aangeleerd, meestal dus de moedertaal van de spreker, en is de talig niet-dominante T2 de later aangeleerde taal.¹²

In het tweede-taalverwervingsproces is een T1-spreker (dat wil zeggen, iemand met een T1 als talig dominante taal en een eventuele T2 als talig niet-dominante taal) bezig een tweede taal te verwerven. Tijdens het verwervingsproces zullen de talen in contact elkaar beïnvloeden: taalelementen gaan over van T1 in T2 en omgekeerd. Elementen die door de T1-spreker tijdens het spreken van T2 gemakkelijk worden overgebracht vanuit T1 in T2, bijvoorbeeld uitspraak-eigenaardigheden ('accent'), zijn *stabiele* elementen. De spreker is zich daarvan weinig bewust. Ze worden stabiel genoemd omdat de spreker ze bij het aanleren van een T2 moeilijk kwijtraakt. Ze worden ook niet gemakkelijk tijdens het spreken van een T1 aan een T2 ontleend. Elementen die niet gemakkelijk vanuit T1 in T2 worden overgebracht, bijvoorbeeld inhoudswoorden, zijn *instabiele* elementen. De spreker is zich

daarvan meer bewust. Hij raakt ze gemakkelijk kwijt bij het aanleren van een T2. Ze worden ook gemakkelijk tijdens het spreken van een T1 aan een T2 ontleend.

Vanuit T1 gezien is er beurtelings sprake van een geringe en van een sterke *overname* (ontlening) van T2-elementen. Vanuit T2 gezien is er beurtelings sprake van een sterke en van een geringe *overdracht* van T1-elementen, met daarmee verbonden een slecht en een goed *aanleren* van de overeenkomende T2-elementen. Overdracht en aanleren zijn dus complementair. Als de begrippen stabiel en instabiel gebruikt worden, moet dus ook aan het aspect van de leerbaarheid gedacht worden.

We kunnen de begrippen overdracht en overname als volgt in schema brengen:

Schema 1. Overdracht en overname

---

overdracht	overname
T1 → T2	T1 ← T2
(stabiel, weinig bewust)	(instabiel, meer bewust)

In plaats van overdracht wordt ook wel de term *substraatwerking* gebruikt: het *substraat*, T1, werkt door in het *superstraat*, T2.¹³ Van Coetsem gebruikt hiervoor de term *impositie* (*imposition*). Impositie vormt bij hem het hoofdbestanddeel van wat hij noemt *source language agentivity*: hierbij gaat de activiteit uit van de brontaal, is, met andere woorden, de spreker van de brontaal (= T1) actief.¹⁴ In het geval van impositie brengt deze dus tijdens het spreken van T2, min of meer onbewust, stabiel materiaal vanuit zijn T1 over in T2. Zo zal een Fransman die Engels spreekt, dit Engels met een Frans accent gaan spreken. Behalve impositie onderscheidt Van Coetsem binnen *source language agentivity* nog *reductie* (*reduction*) en *intern veroorzaakte verandering* (*internally induced change*).

Met reductie hebben we bijvoorbeeld te maken wanneer tijdens het verweringsproces een grammatica wordt verworven die in vergelijking met de grammatica van de doeltaal sterk versimpeld, gereduceerd is. Wanneer bijvoorbeeld een Nederlander pas begonnen is met Duits te verwerven, zal hij nooit de conjunctief gebruiken maar alleen een Duits met de indicatief.

Met intern veroorzaakte verandering hebben we onder andere te maken bij het door analogie overgeneraliseren van bepaalde grammaticaregels, bijvoorbeeld wanneer de regels voor de meervoudsvorming van substantieven met een regelmatig en veel voorkomend meervoud ook worden toegepast op substantieven met een bijzonder en minder voorkomend meervoud. Zo wordt bij het Engelse *mouse* door beginnende gebruikers van het Engels in plaats van onregelmatig *mice* regelmatig *mouses* (naar analogie bijvoorbeeld van *houses*) gemaakt.¹⁵

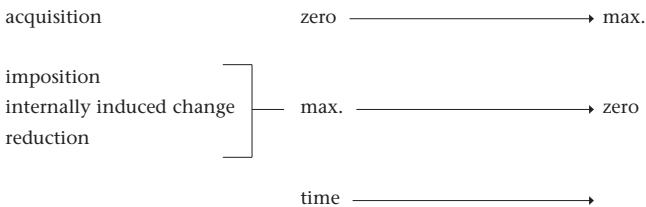
De achtergrond van impositie, reductie en intern veroorzaakte verandering is uiteraard een gebrek aan kennis van de doeltaal. Tegenover deze verschijnselen staat *verwerving* (*acquisition*), het aanleren van T2. Binnen *source language agentivity* staan impositie, reductie en intern veroorzaakte verandering in relatie tot verwerving, zodanig dat naarmate de verwerving van de doeltaal vordert, het belang van

de andere verschijnselen afneemt. Omdat impositie, reductie en intern veroorzaakte verandering nogal onbewust en automatisch plaatsvinden, kunnen ze vrij ingrijpend zijn; verwerving daarentegen bereikt maar zelden het punt van voltooiing.

Overname duidt Van Coetsem aan met de term *ontlening* (*borrowing*) (de term wordt hier gebruikt in de strikte zin van het woord).¹⁶ Ontlening treedt in zijn voorstelling van zaken op bij *recipient language agentivity*: hierbij gaat de activiteit uit van de ontvangende taal, is de spreker van de ontvangende taal (= T1) actief. Deze neemt tijdens het spreken van T1 instabiel materiaal over uit T2.¹⁷

In het vervolg van dit boek zal ik mij beperken tot wat er bij *source language agentivity* gebeurt. Daarbinnen zal ik mij concentreren op de verschijnselen overdracht en verwerving in hun wederzijdse relatie. Om het verschijnsel *source language agentivity* duidelijker voor ogen te stellen laat ik hier een schema van Van Coetsem volgen:

Schema 2. Source language agentivity (Van Coetsem 1995: 75)

Ter afsluiting van deze paragraaf bespreek ik nog de begrippen *hypercorrectie*, *hyperdialectisme*, *pseudodialectisme* en *compromisvorm*.

Hypercorrecties zijn een reactie op impositie. Iemand is zich van een verschil tussen de eerste en tweede taal bewust geworden en gaat dit nu overdrijven. Hij gaat het verschil ook toepassen op vormen waarop het verschil niet van toepassing is. Zo correspondeert met een Twentse *ie* [i.] regelmatig een Standaardnederlandse *ei* <ij> [ɛi], in bijvoorbeeld *pïen* - *pïjn*, *wïen* - *wïjn*, *zïen* - *zïjn*. Een Twent die zich van deze regelmatigheid bewust geworden is, kan nu hypercorrect in het Standaardnederlands ook van *pastorie* *pastorij* maken. Hij past de correspondentieregel *ie* - *ei* te ruim toe.

Hyperdialectismes zijn hypercorrecties binnen het dialect. We hebben er mee te maken wanneer iemand met de standaardtaal op de achtergrond dialect probeert te spreken. Zo corresponderen met een Standaardnederlandse *aa* [a.] twee Twentse klanken: *aa* [a.] en *oa* [ɔ.]. Standaardnederlands *wagen* en *slapen* zijn in het Twents respectievelijk *wagen* en *sloapen*. Van een hyperdialectisme is sprake wanneer de Twent de dialectische *oa*-klank ook in *wagen* gebruikt: *woagen*.

Ruimer dan het begrip hyperdialectisme is het begrip pseudodialectisme. Pseudodialectismes zijn vormen die niet in overeenstemming zijn met de oude dialect-

norm maar wel vanuit het dialect (en niet rechtstreeks vanuit de standaardtaal) te verklaren zijn. Zo heeft, volgens de oude bronnen, het Twentse *knee* (st.ndl. *knie*) een meervoud op *-ne*: *kneene*. Daarnaast komt in het Twentse meervoudsysteem ook het *s*-meervoud voor. Van een pseudodialectisme is sprake wanneer ook *knee* een *-s* krijgt en het meervoud *knees* ontstaat. De volgens de oude dialectnorm verwachte meervoudsaanduiding is vervangen door een andere in het dialect mogelijke meervoudsaanduiding. (Voorbeeld ontleend aan Prillwitz 1995.) Ook het geval *woagen* voor *wagen* zou als een pseudodialectisme kunnen worden opgevat, maar omgekeerd kan *knees* voor *kneene* niet als een hyperdialectisme worden geïnterpreteerd. We kunnen van alle hyperdialectismes zeggen dat ze pseudodialectismes zijn, maar andersom kunnen we niet zeggen dat alle pseudodialectismes hyperdialectismes zijn. Althans voor een deel kunnen de pseudodialectismes uit intern veroorzaakte verandering verklaard worden, namelijk voorzover ze uit analogie te verklaren zijn (vgl. *knees*). De term *pseudodialectisme* zal ik in het vervolg reserveren voor pseudodialectismes die niet als hyperdialectisme te interpreteren zijn.

Compromisvormen zijn tussenvormen tussen twee variëteiten, bijvoorbeeld het dialect en de standaardtaal. Zo kunnen als compromis tussen Twents *weule* en Standaardnederlands *mol* vormen als *meule* of *molle* ontstaan. De vormen hebben van beide variëteiten wat. Ook voor de hiergenoemde verschijnselen geldt dat naarmate de verwerving van de doeltaal vordert, ze minder voorkomen.

2.3. S-stabiliteit

2.3.1. Inleidende opmerkingen

We gaan nu dieper in op het verschijnsel S-stabiliteit. De mate van S-stabiliteit correleert met de graad van bewustzijn: een grotere mate van S-stabiliteit correleert met een kleinere graad van bewustzijn, een kleinere mate van S-stabiliteit met een grotere graad van bewustzijn.¹⁸ De basis voor de mate van S-stabiliteit c.q. de graad van bewustzijn wordt gelegd tijdens het eerste-taalverwervingsproces. De uit dat proces naar voren komende S-stabiliteit duiden we aan met *inherente S-stabiliteit*. Dit is de S-stabiliteit die elementen van zichzelf hebben.¹⁹ De mate van inherente S-stabiliteit wordt bepaald door een aantal factoren. Ik duid deze aan als *primaire factoren*. Tijdens een tweede-taalverwervingsproces komen verschillen in de mate van inherente S-stabiliteit op een duidelijke manier aan het licht, maar dan uiteraard alleen in gevallen waarin T1 en T2 contrasteren. Dan wordt zichtbaar, ten eerste, welke elementen zich meer stabiel gedragen (elementen waarvan de tweede-taalleerder zich minder bewust is) en gemakkelijk van T1 in T2 worden overgedragen, en ten tweede, welke elementen zich meer instabiel gedragen (elementen waarvan de tweede-taalleerder zich meer bewust is, elementen die opvallen) en gemakkelijk in T2 worden aangeleerd.²⁰ In het tweede-taalverwervingsproces gaan ook *secundaire factoren* een rol spelen, factoren die, anders dan de primaire factoren, te maken hebben met toevallige eigenschappen of omstandigheden van de betrok-

ken talen. Uit het samenspel van primaire en secundaire factoren resulteert wat we kunnen noemen de uiteindelijke, totale mate van S-stabiliteit.

Het is van belang om een *natuurlijk* en een *schools (onnatuurlijk)* tweede-taalverwervingsproces te onderscheiden. In een natuurlijk tweede-taalverwervingsproces moet iemand zonder voorkennis van T2 in een T2-omgeving T2 in de gewone communicatie leren. Bij een schools tweede-taalverwervingsproces speelt de invloed van de instructie een rol. Overigens kan de aandacht die daarbij aan bepaalde elementen wordt besteed, ook weer door de inherente S-stabiliteit worden beïnvloed. (Vgl. Van Bree 1990: noot 18.)

Ik zal nu de hierboven bedoelde primaire en secundaire factoren en hun uitwerking op de verschillende soorten taalelementen een voor een bespreken.

2.3.2. Primaire factoren

Primaire factoren zijn:

1. *Graad van geautomatiseerdheid.* We kunnen hiermee binnen de taalelementen een eerste grote onderscheiding aanbrengen. We maken onderscheid tussen sterk geautomatiseerd en niet sterk geautomatiseerd. Sterk geautomatiseerd zijn elementen die niet of nauwelijks gemanipuleerd kunnen worden, waarbij de spreker niet of nauwelijks een keuze heeft. Ze zijn stabielier dan niet sterk geautomatiseerde elementen, die wel gemanipuleerd kunnen worden, waarbij de spreker wel een keuze heeft. Sterk geautomatiseerd is bijvoorbeeld het 'accent', in de zin van uitspraakgewoonten (verder: *uitspraak*). De spreker heeft hier nauwelijks invloed op. Ook als hij zich ervan bewust geworden is, kan hij zijn uitspraak moeilijk afleeren. Een Twent zal als hij verder voortreffelijk Standaardnederlands spreekt, toch nog snel te herkennen zijn aan bijvoorbeeld de monoftongische uitspraak van de *ee* of aan de uitspraak van de *ui*, welke laatste klank in zijn dialect niet voorkomt. Ook 'accent' in de zin van intonatie (verder: *intonatie*) is sterk geautomatiseerd. Een spreker kan weliswaar voor een mededelende of vragende intonatie kiezen, maar hoe hij die intonatie precies realiseert, onttrekt zich voor een belangrijk deel aan zijn controle. Ook het 'accent' in de zin van klemtoon (naar plaats, en aard: bijvoorbeeld nadruk, lengte of toon) (verder: *klemtoon*) is over het algemeen sterk geautomatiseerd. Zo zal een Fransman die Nederlands probeert te spreken, sterk de neiging hebben steeds de klemtoon achteraan te plaatsen. Bij de andersoortige, niet sterk geautomatiseerde taalelementen is er sprake van een keuze: men kiest een bepaalde constructie, volgorde, bepaalde woorden, enz.

Omdat uitspraak, intonatie en klemtoon (samengevat: *fonetiek*) het meest hardnekkig zijn in vergelijking met de andere elementen, hebben we hier wel het meest fundamentele onderscheid te pakken, namelijk dat tussen +geautomatiseerd en –geautomatiseerd. Merk op dat de meeste onderscheidingen die we maken, een kwestie van graad zijn: + en – betekenen dus meer en minder. Het onderscheid tussen + en – is eigenlijk te grof, maar het is wel een manier om greep op de materie te krijgen.²¹

2. *Graad van abstractie*. Hiermee kunnen we binnen de niet sterk geautomatiseerde elementen een volgende grote onderscheiding aanbrengen. We onderscheiden tussen *+abstract* en *-abstract*, en introduceren, om meer greep op de materie te krijgen, ook nog een tussencategorie $\pm$ *abstract*. Abstracte taalelementen zijn stabiel dan niet-abstracte, meer concrete taalelementen. Zeer concrete taalbouwsels zijn bijvoorbeeld de inhoudswoorden: *huis* heeft een heel specifieke vorm en een heel specifieke betekenis. Zeer abstracte taalbouwsels zijn bijvoorbeeld de syntactische constructies. 'Abstract' wil zeggen dat de constructie (goedgeels) in algemene grammaticale termen is te formuleren, bijvoorbeeld als subject + gezegde + direct object. Zulke abstracte bouwsels kunnen telkens opnieuw lexicaal worden ingevuld. Concrete voorbeelden zijn *ik gooi de bal* en *de vrouw ziet hem*. Een ander voorbeeld is de constructie met *hebben/krijgen* + direct object + bepaling van gesteldheid: *hij heeft/krijgt de klas rustig*. Abstract zijn ook volgordes als SVO, OVS, VSO: *ik zie de man, de man zie ik, zie ik de man?* Een Groninger zal eerder een typisch Groningse constructie als (*heb je nog sigaretten?*) *nee, ik heb geen meer* (zonder *er*) in zijn Standaardnederlands gebruiken dan een typisch noordoostelijk woord als *siepel* 'ui'. En hij zal ook te herkennen zijn aan zijn duidelijke voorkeur voor de 'groene' volgorde, ook waar de standaardtaalspreker liever de 'rode' gebruikt.²²

Hierboven is gesproken van inhoudswoorden. We moeten hierbij denken aan woorden die in de vergeleken taalvariëteiten duidelijk verschillend zijn: noordoostelijk, Gronings, maar ook Twents *siepel* - Standaardnederlands *ui*. We denken hierbij niet aan 'dezelfde' woorden (woorden in T1 en T2 die door de taalgebruiker worden geïdentificeerd) met een andere klankvorm: Twents *hoes* - Standaardnederlands *huis*. In het laatste geval hebben we met een *lexicaal-fonologisch* verschil te maken, dat niet met een uitspraakverschil moet worden verward. Van een *uitspraakverschil* is sprake wanneer in het dialect 'dezelfde klank' wordt gebruikt als in de standaardtaal maar deze anders wordt uitgesproken. Zo kiest een Twent wanneer hij de Standaardnederlandse vorm *eend* gebruikt, vanuit het Standaardnederlands gezien de juiste klank *ee* maar kan hij deze nog wel op zijn Twents uitspreken, dat wil zeggen, monoftongisch en genasaleerd. Binnen de, nogal instabiele, lexicale fonologie moet rekening worden gehouden met woorden waarin het klankverschil tussen de beide variëteiten te herleiden is tot een distributioneel verschil. Een voorbeeld hebben we met Westfries *sk* tegenover Standaardnederlands *sch*, in bijvoorbeeld *skool* tegenover *school*. (De *k* komt in het Standaardnederlands in deze context alleen voor in een aantal leenwoorden, onder andere in *ski* en *Skandinavië*.) Een dergelijke distributioneel bepaalde klank zal zich, door de vaste verbinding waarin hij voorkomt, stabiel gedragen dan een niet-distributioneel bepaalde klank.

Een bijzondere positie nemen de functiewoorden in. Deze zijn weliswaar niet altijd even scherp tegenover de inhoudswoorden af te bakenen maar blijken toch in allerlei opzichten een duidelijk eigen rol te spelen.²³ Functiewoorden zijn woorden die relaties leggen binnen of tussen zinnen (adposities, voegwoorden) of verwijzen (voornaamwoorden). Ook de lidwoorden en de hulpwerkwoorden (in ieder geval *worden, hebben, zijn*) kunnen we tot deze groep rekenen. Deze woorden heb-

ben meer een grammaticale functie dan een concrete betekenis. De ‘betekenis’ van functiewoorden is nogal abstract. ‘Abstract’ wordt hier niet, zoals zo-even, gebruikt in de zin van ‘in algemene termen te formuleren’, maar meer in de zin van ‘vaag, ruim, moeilijk onder één noemer te brengen’. Het is bijvoorbeeld heel moeilijk te zeggen wat precies de betekenis is van het voorzetsel *met*. We houden in beide gevallen de term *abstract* aan. Functiewoorden zijn stabielier dan inhoudswoorden. Ze kunnen qua inherente S-stabiliteit het beste tot de syntaxis gerekend worden. Een voegwoord als *swenst* ‘terwijl’ zal, vergeleken met inhoudswoorden, gemakkelijker in het Standaardnederlands van een Vlaming doordringen. Behalve dat de functiewoorden abstract zijn, hebben ze in de zin ook weinig klemtoon. Ook daardoor vallen ze minder op, wat hun inherente S-stabiliteit nog eens versterkt.

Het is echter nog niet zo gemakkelijk constructies en functiewoorden precies tegenover elkaar af te bakenen. In de hierboven genoemde constructie met *hebben/krijgen* + direct object + bepaling van gesteldheid komt immers een functiewoord, namelijk het hulpwerkwoord *hebben* c.q. *krijgen*, voor. We zouden dit geval dus ook onder de functiewoorden kunnen rangschikken. Omgekeerd zouden we een geval als *swenst hij binnen was* ‘terwijl hij binnen was’, omdat we ook hier met een syntactische verbinding te maken hebben, tot de constructies kunnen rekenen. Het lijkt het beste het begrip constructie te beperken tot verbindingen op zinsniveau (verbindingen die een predicat bevatten): *ik gooi de bal; de vrouw ziet hem; hij heeft/krijgt de klas rustig; (heb je nog sigaretten?) nee, ik heb geen meer; swenst hij binnen was*. Verbindingen met hulpwerkwoorden (*heeft/krijgt*) en voegwoorden (*swenst*) rekenen we dus tot de constructies. Bij functiewoorden hebben we te maken met verbindingen op woordgroepniveau, als *met/aan het/haar hart, met de/zijn handen in de/zijn zak* (voorzetselverbindingen met een lidwoord of een bezittelijk voornaamwoord), of met zelfstandig gebruikte voornaamwoorden, als *ik, die, zich*, enz. Het verschil tussen de constructies en de functiewoorden kan echter moeilijk blijven, waaruit blijkt dat ze terecht in de syntaxis worden samen genomen.

Tussen de inhoudswoorden en de functiewoorden nemen de bijwoorden een tussenpositie in ($\pm$ abstract). Met bijwoorden bedoel ik hier bijwoorden van tijd, plaats, graad, causaliteit en modaliteit. Voorbeelden zijn Twents *mangs* ‘soms’, *weg* ‘vandaan’ (bijvoorbeeld in *waar kom je weg?*), *onmeunig* ‘zeer, erg, heel’, *midlrwiel* ‘intussen’ en *kanwean* ‘misschien’. Bijwoorden zijn woorden die meer uitwendige aspecten van standen van zaken noemen. De betekenis ervan wordt, vergeleken met die van de functiewoorden, misschien al wat inhoudelijker, maar daarom mogen we ze nog niet tot de inhoudswoorden rekenen.²⁴ Met bijwoorden bedoel ik hier dus niet bijvoorbeeld de bijwoorden van hoedanigheid, die een meer concrete betekenis hebben, bijvoorbeeld *snel* in *snel lopen*.²⁵

De morfologie is divers. Neem de ablautverschijnselen bij de sterke werkwoorden, een voorbeeld van *interne flexie*. Deze verschijnselen sluiten bij de lexicaal fonologie aan. Het gaat hier om morfologische verschillen die gebaseerd zijn op een verschil in klankvorm van de stam-elementen. Een voorbeeld hebben we in de verleden tijd enkelvoud met Twents *sleup* - Standaardnederlands *sliep*.²⁶ Omdat het

morfologisch verschijnsel van de ablaut aansluit bij de lexicale fonologie, en we eerder hebben gezien dat de lexicaal-fonologische verschijnselen nogal instabiel zijn, zouden we dat ook voor de ablaut kunnen aannemen. Daar komt bij dat hier slechts in beperkte zin sprake is van regels. De opvallendste 'regel' in het Standaardnederlands is die voor de werkwoorden van klasse 1: *stijgen - steeg - gestegen*, vooral omdat er hier betrekkelijk veel van zijn. Het gaat hier ook om verschijnselen in beklemtoonde syllabe: de, op zichzelf stabiele, klemtoon laat de toch al instabiele ablaut nog eens extra opvallen. Naast de interne is er de *externe flexie* (kortweg: *flexie*), met uitgangen, soms met betekenisverschillen (*inherente flexie*), zoals tussen enkelvoud en meervoud bij substantieven, soms alleen maar syntactisch bepaald (*contextuele flexie*), zoals we bij de werkwoordsvervoeging vinden, bijvoorbeeld in (*ik loop - (wij) lopen*). De flexie doet aan de syntaxis denken: in de eerste plaats vanwege de regels die daarbij een rol spelen, in de tweede plaats door de uitgangen, een soort morfemen, die aan de functiewoorden doen denken. Zo gezien neemt de flexie dus een positie in die vrij dicht bij die van de syntaxis zit. Dat is minder het geval bij de afleiding, met pre- en suffixen: deze elementen zitten minder dicht tegen de functiewoorden aan en zijn meer verwant met de inhoudswoorden. Bovendien gaat het bij de afleiding, zoals trouwens ook bij de samenstelling, weliswaar om regels, maar het bereik van die regels is, in vergelijking met de regels van de flexie, vaak kleiner, en er zijn over het algemeen ook meer uitzonderingen op.

Opvallend is dat flexie maar zelden wordt overgedragen, tenzij de betreffende taalvariëteiten nauw verwant zijn. Zo zal Zeeuws *eiers* 'eieren', met de uitgang *-ers*, gemakkelijk in het Standaardnederlands van een Zeeuw doordringen. Morfologische reductie is wel een gewoon verschijnsel, vooral wanneer het taalvariëteiten betreft die heel verschillend van elkaar zijn. Zo zal een Nederlander die slechts weinig Pools spreekt, vooral de nominatief gebruiken, terwijl deze taal zeven naamvallen kent. De morfologie wordt in zo'n geval in het beginstadium van het tweede-taalverwervingsproces als ballast ervaren.²⁷

Het blijkt dus dat de morfologie wat betreft stabiliteit nogal divers is. Door de bank genomen bevindt de morfologie zich echter qua abstractiegraad in een middenpositie.²⁸

3. *Verskil tussen gebruik en vorm*. Behalve de graad van abstractie is er het onderscheid tussen gebruik en vorm. Dit is uiteraard geen kwestie van graad: het gaat om het een of het ander. Gebruik is stabielier dan vorm. Anders geformuleerd: vorm valt sneller op dan gebruik.

Bij de oostelijke *band-lek*-constructie (*ik heb de band lek*) gaat het om een bepaald gebruik van een ook in het Standaardnederlands bekende constructie: *hebben* + direct object + bepaling van gesteldheid (specimen van een nog algemenere constructie met bepaling van gesteldheid, bijvoorbeeld *ik verf de deur groen*). Typisch oostelijk is het gebruik van de constructie in het geval dat iets (tijdelijks) het subject overkomt: iemand krijgt onderweg een lekke band zonder dat hij daar (uiteraard) op uit is geweest. In het westen is alleen mogelijk *eindelijk had ik de*

klas rustig, waarbij inspanning van het subject is geïmpliceerd. Dat betekent dat de constructie in kwestie in het Twents een extra gebruikswijze heeft; in het westelijke Nederlands gebruikt men in dat geval *ik heb een lekke band* (een andere *hebben*-constructie, die in het Twents dan juist een gebruikswijze mist). Omdat het hier subtiele gebruiksverschillen (zo men wil subtiele verschillen in betekenis) betreft, zal de Twent al gauw zijn typische *band-lek*-constructie in het Standaardnederlands gebruiken. Dat geldt ook voor een voorzetsel als *met* in *zij heeft het met het hart*. In beide taalvariëteiten komen het voorzetsel *met* en het bepaalde lidwoord *het* voor, maar in het Twents hebben die hier een ruimer gebruik, ten koste van het voorzetsel *aan* en het bezittelijk voornaamwoord *haar*. Het is een ander geval wanneer het Twents een duidelijk *andere* constructie heeft, die in het Standaardnederlands niet voorkomt. Die zal eerder opvallen bij het aanleren van Standaardnederlands. Analoge gevallen die steunend zouden kunnen zijn voor de dialectconstructie en het doordringen daarvan kunnen bevorderen, komen dan in het Standaardnederlands niet voor. Denk aan *we zijn wandelen geweest*. Het Nederlands heeft in dit geval twee infinitieven (*we zijn wezen wandelen*), maar het Twents heeft hier infinitief + verleden deelwoord, waarmee ook een volgordeverschil gepaard gaat. We beschouwen dit als een *vormverschil*. Tot de vorm behoort dus ook de woordvolgorde. Vergelijk verder de (oorspronkelijk) Twentse volgorde *je moet dit afmaken laten* (een ‘groene’ volgorde die in het Standaardnederlands merkwaardig is). Een voorbeeld van een duidelijk ander functiewoord heeft het Twents niet. Maar vergelijk het Engelse *by* met het Nederlandse *door*. Een Nederlander zal in zijn Engels niet gauw het voorzetsel *door* gebruiken. Heeft hij in de gaten dat *door* met *by* geïdentificeerd kan worden, dan zou hij wél heel goed alle gebruikswijzen van *door* op *by* kunnen overbrengen. Hij zegt dan *I walked by the forest* in plaats van *I walked through the forest*.

Ook bij de inhoudswoorden speelt het verschil tussen gebruik en vorm een rol. In Twents *siepel* tegenover Standaardnederlands *ui* hebben we een vormverschil (verschillende woorden). In Twents *hoes* tegenover Standaardnederlands *huis* hebben we eveneens een vormverschil, maar dan bij ‘dezelfde’ woorden (lexicale fonologie). In Twents *kuieren* ‘praten’ tegenover Standaardnederlands *kuieren* ‘wandelen’ hebben we een betekenisverschil, maar misschien is dit wel zo groot dat we van verschillende woorden moeten spreken. Dergelijke duidelijke betekenisverschillen zijn net zo opvallend als vormverschillen. Er kan ook van een subtiel betekenisverschil sprake zijn. Een Nederlander zal *lopen* met Duits *laufen* identificeren en *laufen* behalve in de zin van ‘hard lopen’ ook in de zin van ‘gewoon lopen’ gebruiken, omdat de betekenissen nauw bij elkaar aansluiten. (‘Gewoon lopen’ wordt in het Duits bij voorkeur met *gehen* aangeduid.) In zo’n geval spreken we van een verschil in gebruik, in dit geval van wat als hetzelfde woord ervaren wordt. Zo’n gebruiksverschil valt niet gauw op.

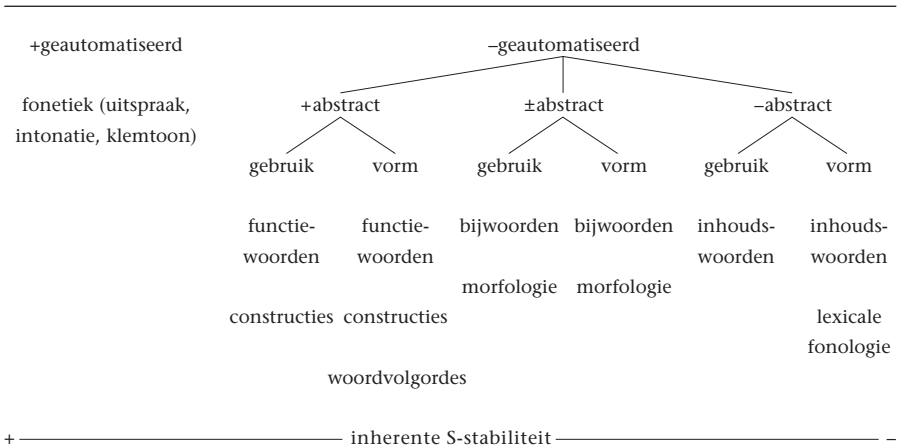
Dezelfde redeneringen kunnen we opstellen ten aanzien van gebruik en vorm bij de bijwoorden en in de morfologie. We sluiten af met een paar voorbeelden uit de laatste categorie. Een andere flexieuitgang, qua vorm, hebben we met *-ers* in Zeeuws *eiers* tegenover *-eren* in Standaardnederlands *eieren*, dezelfde uitgang, *-en*

in Standaardnederlands *kunnen*, maar met een ander gebruik, na *je*, hebben we in Zeeuws gekleurd Standaardnederlands *je kunnen blijven slapen*. In Twents *maakn* (verleden tijd) tegenover Standaardnederlands *maken* (tegenwoordige tijd) hebben we ondanks een belangrijke vormovereenkomst met verschillende uitgangen te maken: het betekenisverschil is daarvoor te duidelijk (vergelijk bij de inhoudswoorden *kuieren*).²⁹

Omdat duidelijke betekenisverschillen (als het ware homonymie over de taalvariëteiten heen) bij vormverschillen aansluiten, zal ik ze voortaan ook tot laatstgenoemde categorie rekenen. Bij subtiele betekenisverschillen (als het ware polysemie over de taalvariëteiten heen) sluiten de betekenissen bij elkaar aan, bij duidelijke betekenisverschillen doen ze dat niet, wat de taalgebruiker verhindert de woorden in kwestie met elkaar te identificeren. Bij vormverschillen in het algemeen gaat het dus steeds om gevallen waarin de taalgebruiker geen identiteit ervaart.

We kunnen de primaire factoren en de relaties waarin zij tot de verschillende soorten taalelementen staan (in aansluiting bij Van Bree 1992) als volgt in schema brengen. Bij het opstellen van het schema ben ik ervan uitgegaan dat de graad van abstractie (+abstract, ±abstract, -abstract) in de hiërarchie hoger zit dan het verschil tussen gebruik en vorm, maar het zou ook andersom kunnen zijn. Op grond van reeds verricht onderzoek is nog niet duidelijk aan welke hiërarchie we de voorkeur moeten geven. Voorlopig ga ik ervan uit dat de gegeven hiërarchie de juiste is.

Schema 3. Primaire factoren in relatie tot de verschillende soorten taalelementen

Het schema laat duidelijk zien dat er geen sprake is van een eenvoudige dichotomie van stabiele en instabiele elementen, maar dat er sprake is van graduele verschillen. Van Coetsem spreekt in verband hiermee van een *stabiliteitshiërarchie* (*stability gradient*).

Het schema komt overeen met wat van tweede-taalverwervingsprocessen bekend is. Het schema komt ook, gedeeltelijk, overeen met de resultaten van het on-

derzoek in Borne (Van Bree 1990, 1992). Daar zullen we nu dieper op ingaan.³⁰ In het onderzoek in Borne ging het om de vraag naar de invloed van het dialect op de standaardtaal en niet, zoals in dit boek, om de vraag naar de invloed van de standaardtaal op het dialect. Nagegaan werd in hoeverre Twenten twentismen in hun Standaardnederlands doorlieten. De in Borne gevonden stabiliteitshiërarchie is weergegeven in het volgende schema. Voor een goed begrip: het gaat in dit schema in het verband van deze paragraaf primair om verschillen in S-stabiliteit. Met andere woorden: hoe leren Twenten de standaardtaal aan? (Omdat dit van invloed is op de standaardtaalvariëteit zoals die in Twente gesproken wordt, is er ook sprake van V-stabiliteit. Met andere woorden: wat gebeurt er met de standaardtaal wanneer die onder invloed van het Twents komt te staan?)

We zien in het schema drie rangordes. Rangorde I is gebaseerd op een vergelijking in schijnbare tijd (*apparent time*). Daarbij worden de dialectscores van de jongeren gedeeld door die van de ouderen (J:O). Het getal tussen haakjes geeft de verhouding weer tussen de dialectscores van de ouderen en de jongeren per talige categorie of subcategorie over alle tests samengenomen. Rangorde II is gebaseerd op een vergelijking in werkelijke tijd (*real time*).³¹ Daarbij worden de gemiddelde dialectscores van de totale groep (ouderen en jongeren) (G) vergeleken met de in de literatuur gevonden oude dialectnorm. Het getal tussen haakjes geeft het gemiddelde percentage van de dialectscores weer voor de totale groep per talige categorie of subcategorie over alle tests samengenomen.³² Om beter greep op de materie te krijgen middel ik de beide rangordes. Het resultaat is rangorde III (R).³³

Schema 4. Stabiliteitshiërarchie Borne

	I (J:O)	II (G)	III (R)
functiewoorden (gebruik)	1 (0.94)	2 (67)	1.5
constructies (gebruik)	2 (0.91)	1 (69.8)	1.5
bijwoorden (gebruik, vorm) ³⁴	3 (0.87)	4 (14.2)	3.5
woordvolgordes ³⁵	4 (0.79)	3 (27.2)	3.5
inhoudswoorden (vorm)	5 (0.65)	5 (4.7)	5
morfologie (gebruik, vorm)	6 (0.23)	6 (3.6)	6
lexicale fonologie	7 (0)	7 (0)	7

Toelichting: J:O = jong gedeeld door oud, G = gemiddeld, R = gemiddelde van J:O en G.

Volgens verwachting scoren de, tot de syntaxis behorende, functiewoorden (gebruik) en constructies (gebruik) in Borne hoog: in de stabiliteitshiërarchie delen ze met 1.5 de eerste en de tweede plaats. De, eveneens tot de syntaxis te rekenen, woordvolgordes scoren minder hoog en komen met de bijwoorden (gebruik en vorm) met 3.5 gezamenlijk op de derde en vierde plaats. De woordvolgordes zitten daarmee te laag, de bijwoorden te hoog. Meer in overeenstemming met de hiërarchie van schema 3 zou het zijn als de bijwoorden van de twee de lagere en de woordvolgordes de hogere plaats innamen. De overige elementen, de morfologie

(gebruik en vorm), de inhoudswoorden (vorm) en de lexicale fonologie, scoren volgens verwachting lager: ze bezetten respectievelijk de zesde, vijfde en zevende plaats. Niet in overeenstemming met de hiërarchie van schema 3 is hier de plaats van de morfologie: ze komt lager uit dan we zouden verwachten. De oorzaak kan zijn dat er in het interview in Borne niet zoveel morfologische items waren opgenomen, waaronder zich dan ook nog enkele opvallende umlautgevallen bevonden: bijvoorbeeld Twents *lempke* - Standaardnederlands *lampje*. Eigenlijk kunnen we over de rangordeverhouding van de onderste drie categorieën maar weinig zeggen. Enerzijds omdat we bij de vergelijking in schijnbare tijd (rangorde I), doordat ze op zeer lage scores bij zowel de ouderen als de jongeren gebaseerd zijn (zie Van Bree 1992), met nogal onbetrouwbare deelgetallen te maken hebben. Anderzijds omdat we bij de vergelijking in werkelijke tijd (rangorde II) met nogal dicht bij elkaar liggende percentages te maken hebben. Als gevolg hiervan is ook rangorde III voor deze drie categorieën dubieus. We zouden de drie laagst geplaatste categorieën daarom net zo goed op één hoop kunnen gooien.

Niet onderzocht werden in Borne onder andere de als +geautomatiseerd gekarakteriseerde elementen, maar aangenomen kan worden dat deze zeer hoog gescoord zouden hebben. De andere elementen die niet getoetst werden, zijn functiewoorden (vorm), constructies (vorm) en inhoudswoorden (gebruik). Door het ontbreken van deze elementen en ook doordat bij de bijwoorden en de morfologie gebruik en vorm niet afzonderlijk zijn bekeken, ontstaat een onvolledig beeld, waardoor onduidelijk blijft wat hoger in de hiërarchie van schema 3 thuishoort, de graad van abstractie of het verschil tussen gebruik en vorm. Dat zou pas duidelijk geworden zijn wanneer een volledig interview was afgenomen, waarin van alle (sub)categorieën, waar mogelijk, gebruiks- en vormgevallen afzonderlijk waren opgenomen. Wanneer uit de scores van het onderzoek zou blijken dat de gebruiksgevallen allemaal hoog scoorden en de vormgevallen allemaal laag, zouden we aan een omgekeerde hiërarchie kunnen denken, met het verschil tussen gebruik en vorm op een hogere plaats in het schema dan de graad van abstractie.

2.3.3. Secundaire factoren

Primaire factoren bepalen verschillen die zich voordoen tussen de globale (sub)categorieën: inhoudswoorden, syntaxis (functiewoorden, constructies, woordvolgordes), morfologie, enz. (Hierbij moet dan nog uitgesplitst worden naar gebruik en vorm: gebruik van inhoudswoorden, vorm van inhoudswoorden, enz.) Secundaire factoren bepalen verschillen die zich voordoen binnen de globale (sub)categorieën. Het gaat daarbij bijvoorbeeld niet om de verhouding van de inhoudswoorden tot de andere categorieën maar om de verhouding van de verschillende individuele inhoudswoorden ten opzichte van elkaar. Zoals in paragraaf 2.3.1 is gesteld, hebben secundaire factoren te maken met toevallige eigenschappen of omstandigheden van de talen die bij een tweede-taalverwervingsproces betrokken zijn.

Secundaire factoren hebben de mogelijkheid twee kanten op te werken, in de richting van T2, of andersom, in de richting van T1; dat wil zeggen: ze kunnen de stabiliteit van T1-elementen of de instabiliteit van T2-elementen versterken.

Secundaire factoren zijn:

1. *Steun van de regionale omgeving.* We hebben hier duidelijk een secundaire factor. Van steun van de regionale omgeving kan sprake zijn wanneer elementen in een ruimer geografisch gebied dan het onderzochte gebied voorkomen. Van huis uit zijn er stabiele T1-elementen en instabiele T2-elementen (inherente S-stabiliteit; zie par. 2.3.1). Stabiele elementen dringen met steun van de T1-omgeving gemakkelijker door (ze worden minder opvallend, minder bewust), instabiele elementen worden met steun van de T2-omgeving gemakkelijker aangeleerd (ze worden opvallender, bewuster). In het ene geval versterkt de T1-omgeving secundair de S-stabiliteit, bevordert dus het doordringen van elementen, in het andere geval verzwakt de T2-omgeving secundair de S-stabiliteit, bevordert dus het aanleren van elementen. Steun van de regionale omgeving bleek heel duidelijk bij de *bandlek*-constructie, die behalve in Twente in het gehele oosten voorkomt, wat de stabiliteit ervan bevordert. Dit bevordert nog eens extra het doordringen van dit stabiele (syntactische) element in het Standaardnederlands van oostelijke sprekers. Het betreft hier een duidelijk stabiel element. Steun van de regionale omgeving kwam ook naar voren in het onderzoek van Hinskens (1992, 1993). Deze onderzocht voor het Rimbursgse dialect (in Zuidoost-Limburg) verschijnselen van allerlei aard, die in het hier gepresenteerde kader voor het grootste deel vallen onder de fonetiek, de lexicale fonologie en de morfologie, elementen dus met een verschillende stabiliteitsgraad. Hoe wijder verbreed die elementen in de omgeving voorkwamen, des te beter ze zich in het dialect bleken te handhaven, dat wil zeggen, binnen het door mij voorgestelde tweede-taalverwervingsscenario, daarin doordringen (vanuit de Limburgs gekleurde standaardtaal) of daarin worden aangeleerd. Hinskens onderscheidt in zijn onderzoek drie geografische verbredingszones: A, B en C. Dialectelementen die alleen in zone A voorkomen, het gebied waarvan het Rimbursgse dialect deel uitmaakt, vertonen een groter verlies dan elementen die behalve in zone A ook in zone B voorkomen, welke op hun beurt weer een groter verlies vertonen dan elementen die zowel in zone A, B als C voorkomen.³⁶

Steun van de regionale omgeving werkt door middel van contacten met sprekers uit naburige plaatsen en streken, bijvoorbeeld bij jongeren via streekscholen en bij ouderen via vormen van werk. Enerzijds kunnen die contacten ertoe leiden dat stabiele elementen die in een wijde omgeving worden gehoord, nog eens extra sterk in het bewustzijn worden verankerd, terwijl dat bij stabiele elementen die lokaal beperkt zijn, niet gebeurt. Anderzijds kunnen ze ertoe leiden dat bepaalde, lokaal beperkte instabiele elementen in het spreken worden onderdrukt, terwijl andere, ruim verspreide instabiele elementen juist worden gehandhaafd. Het laatste doet denken aan het onderscheid dat Schirmunski (1930) maakt tussen *primaire* en *secundaire dialectkenmerken*. De lokaal beperkte primaire dialectkenmerken zijn opvallender en worden daardoor gemakkelijker opgegeven uit angst om niet begrepen of uitgelachen te worden. De wijder verbreide secundaire dialectkenmerken zijn minder opvallend en worden daardoor gemakkelijker

gehandhaafd.³⁷ Deze dialectkenmerken vinden we in het regiolect terug (vgl. Hoppenbrouwers 1990).³⁸

Als gevolg van het al dan niet onderdrukken ervan worden bepaalde elementen niet meer (zo goed) of juist nog wel aangeleerd. De ouders zullen bepaalde oude dialectvormen die ze zelf nog wel kennen, niet meer zo vaak gebruiken, waardoor de kinderen deze vormen niet meer zo vaak horen en niet meer zo goed aanleren. Wat de ouders niet onderdrukken, zullen de kinderen uiteraard nog wel goed kunnen aanleren. Het eigenlijke dialectverlies vindt dus plaats bij de overdracht van de ene generatie op de andere.³⁹

2. *Frequentie*. Bedoeld is hier *tekenfrequentie (token frequency)*, dit ter onderscheiding van *typefrequentie*, die ook wel wordt aangeduid als *functionele belasting*.⁴⁰

Het frequent voorkomen van T1-elementen leidt tot versterking van hun S-stabiliteit: des te stabielere deze elementen worden, des te gemakkelijker zij zullen doordringen in T2. Het frequent voorkomen van T2-elementen leidt tot verzwakking van hun S-stabiliteit: des te instabieler deze elementen worden, des te gemakkelijker zij worden aangeleerd. Vergelijk voor de rol van frequentie bij overdracht misschien het verschil in Borne (Van Bree 1990, 1992) tussen enerzijds de benefactiefconstructie en anderzijds de *band-lek*-constructie en de possessieve datief: de benefactief komt lager uit (dringt dus minder goed in het Standaardnederlands door), wellicht als gevolg van een geringere frequentie. Vergelijk voor de rol van frequentie bij het aanleren van het dialect in Haaksbergen en Enschede (Van Bree 1985, 1992) de Twentse 3e persoon enkelvoud tegenwoordige tijd, die beter wordt aangeleerd dan de (minder frequente) verleden tijd.⁴¹

Opmerking. Steun van de regionale omgeving en frequentie lijken op elkaar maar moeten toch goed van elkaar worden onderscheiden. Bij steun van de regionale omgeving gaat het om de frequentie waarmee bepaalde elementen in de omgeving worden gehoord. Bij frequentie als secundaire factor, het onderwerp van deze paragraaf, gaat het om de frequentie waarin bepaalde elementen in de plaats zelf worden gebruikt. Zo kan een bepaald element binnen de plaats zelf weinig worden gebruikt maar in de wijde omgeving vaak worden gehoord, terwijl het met een ander element juist andersom gesteld is. Het eerste element is dan te kenmerken als [-frequent, +regionale steun], het andere element als [+frequent, -regionale steun].

3. *Structurele eenvoud*. Van Coetsem spreekt van *gestructureerdheid (structuredness (systematicity))*. Hierbij kunnen we in de eerste plaats denken aan *doorzichtigheid* van patronen. De duidelijkste voorbeelden daarvan levert ons de morfologie. Een patroon is volledig doorzichtig wanneer bij een vorm van het type a steeds een vorm van het type b hoort en bij een vorm van het type b steeds een vorm van het type a. Een voorbeeld van een tot op grote hoogte doorzichtig patroon vinden we binnen het systeem van de Standaardnederlandse diminutievorming. Bij een substantief met lange vocaal + *m* komt altijd het diminutiefsuffix *-pje*: *raam - raampje*,

enz., bij een substantief met korte vocaal + *m* het diminutiefsuffix *-etje*: *ram* - *rammetje*, enz. Omgekeerd geldt dat *raampje* alleen de diminutiefvorm bij *raam* kan zijn en *rammetje* de diminutiefvorm bij *ram* of eventueel bij een vorm *ramme*. Een voorbeeld van een duidelijk ondoorzichtig patroon vormen de verleden-tijdsvormen bij de werkwoorden met een infinitief op *-ijgen*: we kunnen op grond van de vorm niet voorspellen of bij *stijgen* de verleden-tijdsvorm *steeg* of *stijgde* zal optreden of bij *hijgen* *heeg* of *hijgde*. Andersom is het patroon overigens wel doorzichtig: bij een verleden-tijdsvorm van het type *-eeg* of *-ijgde* hoort in ieder geval een infinitief op *-ijgen*.

Doorzichtigheid in T2 vermindert de S-stabiliteit en zorgt ervoor dat elementen gemakkelijker worden aangeleerd. Mogelijk is de keerzijde hiervan dat doorzichtigheid in T1 de S-stabiliteit versterkt en ervoor zorgt dat elementen gemakkelijker doordringen. Hiervoor zijn echter geen onderzoeksgegevens beschikbaar.⁴² Vergelijk voor de rol van doorzichtigheid bij het aanleren van het dialect het onderzoek in Haaksbergen en Enschede (Van Bree 1985, 1992), waar de diminutieven het ongeveer even goed doen als de pluralia van de substantieven, terwijl de laatste toch wel frequenter zijn. Het diminutiefsysteem is echter doorzichtiger. In het onderzoek van Prillwitz (1995) naar structuurverlies in Goor en Denekamp bleken de diminutieven er als gevolg van doorzichtigheid goed uit te komen, terwijl de pluralia een chaotisch beeld opleverden.⁴³

Een ander aspect van structurele eenvoud betreft *de mate van gedifferentieerdheid* van een bepaald patroon. Een voorbeeld levert het onderzoek naar veranderingen bij de Twentse diminutieven in Van Bree 1997. Voor de diminutiefvorming in het Twents (die ook al even in noot 29 is aangestipt) kunnen twee hoofdregels worden onderscheiden. Ten eerste treedt umlaut op wanneer de vocaal daarvoor geschikt is. Vergelijk *boom* - *beumke* met umlaut en *dief* - *diefke* zonder umlaut. Ten tweede treedt een *k*- of een *j*-suffix op al naargelang de klank waarop het grondwoord eindigt. Vergelijk *boom* - *beumke*, met na lange vocaal + *m* een *k*-suffix, en *haan* - *hèèntje*, met na lange vocaal + *n* een *j*-suffix. Het *k*-suffix is Twents, het *j*-suffix komt behalve in het Twents ook voor in het Standaardnederlands. Bij de veranderingen die plaatsvinden, verdwijnt eerst de umlaut en daarna het *k*-suffix. De ontwikkeling is dus als volgt: *beumke* > *boomke* > *boompje*. Er is sprake van een implicatienele ordening: de umlaut impliceert het *k*-suffix maar omgekeerd impliceert het *k*-suffix niet de umlaut.⁴⁴ Het *k*-suffix handhaaft zich met andere woorden beter dan de umlaut. Hierbij speelt onder andere de factor structurele eenvoud een rol: het gebruik van het suffix, waarbij alleen een keuze bestaat tussen *-k* en *-j*, en *-j* alleen voor kan komen na bepaalde consonanten (*t*, *d*, *n*, *l* en mogelijk *r*), is structureel eenvoudiger, dat wil zeggen, minder gedifferentieerd dan dat van de umlaut, waarbij zeven vocaalalternaties, bij telkens een andere grondvocaal mogelijk zijn.

We zouden ook nog met productiviteit als factor kunnen rekening houden. Productiviteit en structurele eenvoud zijn echter geen factoren die helemaal onafhankelijk van elkaar zijn: voor productiviteit is een bepaalde mate van structurele eenvoud nodig, dus een bepaalde mate van doorzichtigheid en een niet al

te grote gedifferentieerdheid. Als de mate van structurele eenvoud te klein wordt, dus de mate van doorzichtigheid te klein en de gedifferentieerdheid te groot, is productiviteit niet goed denkbaar meer.⁴⁵ Om de afhankelijke relatie die er tussen de twee bestaat, zal ik alleen structurele eenvoud als factor in mijn onderzoek opnemen.⁴⁶

4. *Afwezigheid van concurrentie*. Een op zichzelf staande vorm in T1 is stabielier dan een vorm die concurrentie ondervindt van andere vormen, en zal gemakkelijker doordringen, een op zichzelf staande vorm in T2 is instabielier dan een vorm die concurrentie ondervindt van andere vormen, en zal gemakkelijker worden aangeleerd. (Impliciet speelt hier in feite ook weer de factor frequentie een rol.) Bij concurrentie is er in feite sprake van variatie binnen de variëteit.

Een voorbeeld van concurrentie hebben we bij het Standaardnederlandse werkwoord *zijn*, waarnaast ook *wezen* kan optreden: *daar moet je niet zijn/wezen*. Concurrentie is bijvoorbeeld afwezig bij het Standaardnederlandse werkwoord *worden*.

Naar het effect van de concurrentiefactor is tot dusver geen onderzoek gedaan. Ik noem deze factor hier omdat het mij waarschijnlijk lijkt dat deze van invloed kan zijn. In het hier beschreven onderzoek is ermee rekening gehouden.⁴⁷

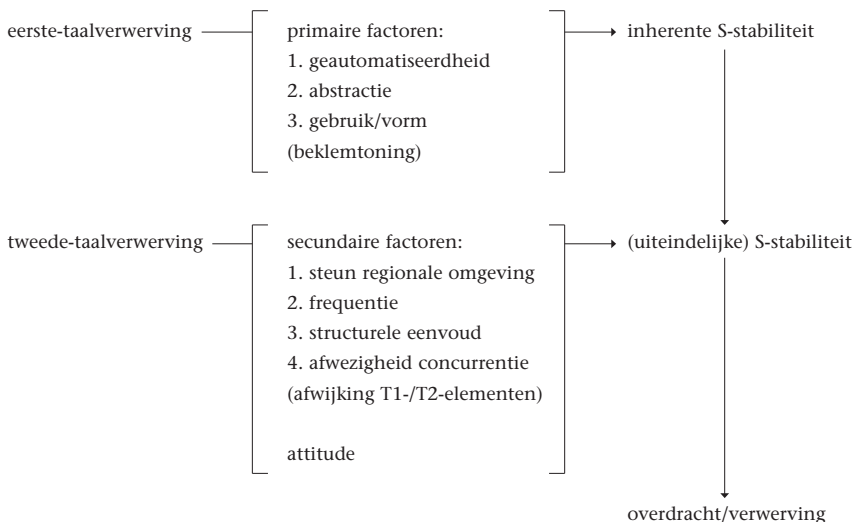
Meerdere secundaire factoren kunnen in bepaalde gevallen samenwerken. We kijken hier nogmaals naar de veranderingen die plaatsvinden bij de Twentse diminutieven. Zoals we hiervoor al hebben gezien, was structurele eenvoud daarbij een van de factoren. Een andere factor is frequentie: het *k*-suffix komt ook voor bij die diminutieven die geen umlaut hebben. Volgens Van Bree (1997) speelt er ook nog iets anders een rol, namelijk analogie (overgeneralisatie): het *k*-suffix is analogisch uit te breiden naar die gevallen waarin gewoonlijk het *j*-suffix wordt gebruikt doordat het daarvoor als oude vorm nog altijd min of meer optioneel is.

2.3.4. Afsluiting

Behalve met primaire en secundaire factoren moeten we in het tweede-taalverwervingsproces nog rekening houden met attitudinale factoren. Van bewuste elementen, bijvoorbeeld binnen de lexicale fonologie, of elementen waarvan de spreker zich bewust geworden is, bijvoorbeeld uitspraak, kunnen we ons goed voorstellen dat hij die om de een of andere reden handhaaft. Deze als karakteristiek voor het dialect ervaren elementen geven hem de mogelijkheid zijn regionale of sociale identiteit tot uitdrukking te brengen.

In een schema kunnen we de stabiliteitsontwikkeling, met de daarin optredende factoren, als volgt in beeld brengen:

Schema 5. De stabiliteitsontwikkeling

De combinatie van primaire en secundaire factoren bepaalt in het tweede-taalverwervingsproces wat voor de verschillende elementen de uiteindelijke mate van S-stabiliteit zal zijn: een grotere mate van S-stabiliteit leidt dan eerder tot overdracht, een kleinere mate van S-stabiliteit eerder tot verwerving.

2.4. V-stabiliteit

Tot dusver is de S-stabiliteit besproken, de stabiliteit gerelateerd aan de spreker. Nu betrekken we ook de V-stabiliteit, de stabiliteit gerelateerd aan de variëteit, in de bespreking.

Om het proces van dialectverlies te begrijpen is het goed hierin twee prototypische stadia te onderscheiden: een eerste stadium met de generatie waarvoor het dialect T1 is en de standaardtaal T2, en een tweede stadium met de generatie waarvoor het omgekeerde het geval is, dus met de standaardtaal als T1 en het dialect als T2. Dit is een uiterst schematische voorstelling van zaken. In werkelijkheid bestaan er, over de generaties heen, vele overgangsstadia: voor generatie 1 is het dialect nog helemaal T1, voor generatie 2 is behalve het dialect ook de standaardtaal al in geringe mate T1, enz. In het algemeen zal er sprake zijn van een min of meer gelijktijdige verwerving van dialect en standaardtaal, waarbij de talige dominantie, over de generaties heen, langzaam van het dialect naar de standaardtaal opschuift.⁴⁸ Ik werk echter met twee prototypische stadia omdat dat een goede manier is om greep op de materie te krijgen. In een schema kunnen we de stadia op de volgende manier in beeld brengen:

Schema 6. De prototypische stadia

We moeten dit schema als volgt begrijpen. Het eerste (prototypische) stadium wordt vertegenwoordigd door de ouders (algemener: de ouderen). De taal die zij als kind aanleerden, was het dialect. Later leren de ouders op basis van dit dialect (T1) de standaardtaal (T2) aan. Stabiele elementen uit het dialect dringen daarbij door in de standaardtaal, minder stabiele dialectelementen lukt het niet daarin door te dringen. Bij de ouders is er sprake van een schools tweede-taalverwervingsproces: de standaardtaal leren ze voor een belangrijk deel aan op school. Waarschijnlijk draagt dat ertoe bij dat de verwerving van de standaardtaal vrij ver gaat, zodat alleen de duidelijk stabiele elementen uit het dialect in de standaardtaal worden teruggevonden. Dat zullen dus, als we uitgaan van schema 3, de elementen uit de fonetiek (uitspraak, intonatie, klemtoon) en de syntaxis (functiewoorden, constructies, woordvolgordes) zijn. Het tweede-taalverwervingsproces komt, met andere woorden, vrij dicht bij zijn voltooiing. De zo aangeleerde standaardtaal gebruiken de ouders in formele situaties, terwijl ze in informele situaties het dialect blijven gebruiken. Er is echter één informele situatie waarvoor dat niet helemaal meer geldt, namelijk de situatie waarin de ouders tegen hun kinderen spreken. De ouders gaan over op het spreken van de standaardtaal tegen de kinderen omdat dat de taal is waarin zij hun kinderen willen laten opgroeien. De achterliggende gedachte daarbij is dat de standaardtaal de kinderen meer perspectieven biedt in het toekomstig maatschappelijk leven.⁴⁹

Voor het eerste stadium kan het onderzoek in Borne (Van Bree 1990, 1992) model staan. Het ging daarin, zoals gezegd, om het doordringen van het dialect in de standaardtaal. Nagegaan werd in hoeverre Twenten twentismen in hun Standaardnederlands doorlaten. (Zie par. 2.3.2.) Zoals we gezien hebben, bleek in Borne inderdaad de syntaxis gemakkelijk door te dringen, in ieder geval voorzover het de functiewoorden (gebruik) en de constructies (gebruik) betrof. Woordvolgordes drongen minder gemakkelijk door en moesten hun plaats delen met de bijwoorden (gebruik en vorm). Van de, niet in Borne onderzochte, fonetiek (uitspraak, enz.) heb ik aangenomen dat ze zich ook zeer stabiel zou hebben gedragen.

De kinderen (algemener: de jongeren) zijn de vertegenwoordigers van het tweede (prototypische) stadium. De taal die zij in eerste instantie aanleren, waarin zij worden opgevoed, is de door de ouders gesproken standaardtaal. Op basis van de standaardtaal (T1) leren zij later het dialect (T2) aan. Ze vangen het op, niet alleen van hun ouders, die vaak onderling dialect blijven spreken, maar eventueel ook van hun grootouders en zeker van hun leeftijdgenoten op straat (de *peer*

group). Vooral de kinderen die wat leeftijd betreft boven hen zitten, spelen daarbij een belangrijke rol. Anders dan bij de ouders wat betreft de standaardtaal is er bij de kinderen dus wat betreft het dialect niet sprake van een schools maar van een natuurlijk tweede-taalverwervingsproces. Omdat de kinderen het dialect vooral op straat moeten aanleren, hebben ze in vergelijking met de generatie van de ouders een gebrekkig dialectaanbod. Daarbij ontbreekt bij het aanleren van het dialect het corrigerende voorbeeld van de ouders. Het gevolg is een 'gebrekkig aanleren' van het dialect, een situatie die bekend staat als *imperfect learning*. Ze kan gelden als de voornaamste bron voor de 'achteruitgang' van het dialect. Als gevolg van *imperfect learning* blijven de kinderen halverwege steken in het tweede-taalverwervingsproces. Het proces blijft ver van voltooiing verwijderd. We kunnen deze kinderen met een term van Dorian (1981), die het taalverlies bij het Gaelic in Schotland onderzocht, als *semi-speakers* aanduiden.⁵⁰

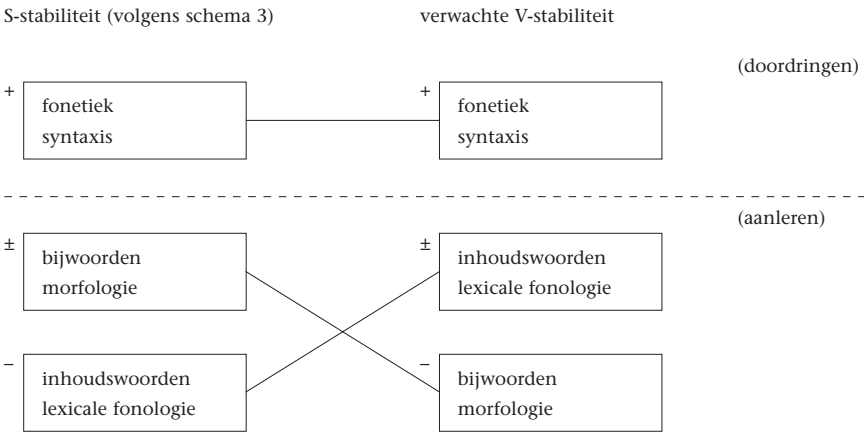
Wat zijn nu precies de gevolgen van *imperfect learning*? Anders gezegd: wat blijft er in het tweede stadium over van het dialect? Voor het antwoord op deze vraag nemen we de kinderen als uitgangspunt: de veranderingen in het dialect moeten we immers uiteindelijk bij deze groep situeren. Om te beginnen is het goed te bedenken wat voor standaardtaal de kinderen aanleren. Omdat de ouders de standaardtaal op basis van het dialect hebben aangeleerd, zal dit een dialectisch gekleurde standaardtaal zijn, een standaardtaal waarin stabiele elementen uit het dialect terechtgekomen zijn. Op basis van de dialectisch gekleurde standaardtaal gaan de kinderen het dialect aanleren. De met de standaardtaal meegekomen stabiele elementen van dialectische oorsprong brengen zij daarin over. De dialectische fonetiek en syntaxis zullen zo opnieuw in het dialect terechtkomen. De duidelijk stabiele elementen die in het eerste stadium gemakkelijk zijn doorgedrongen vanuit het dialect in de standaardtaal, dringen dus ook in het tweede stadium gemakkelijk door, maar nu vanuit de standaardtaal in het dialect. Deze elementen met een hoge S-stabiliteit zullen dus ook een hoge V-stabiliteit hebben.

De overige dialectelementen, de duidelijk instabiele elementen en de midden-elementen, dringen niet gemakkelijk door en zullen door de kinderen moeten worden aangeleerd. Zij putten daarvoor uit het gebrekkig dialectaanbod. De verwachting is dat de duidelijk instabiele elementen van het dialect, volgens schema 3 de inhoudswoorden en de lexicale fonologie, door hun opvallendheid goed worden aangeleerd. Deze elementen met een lage S-stabiliteit zouden dus een hoge V-stabiliteit moeten hebben. Die V-stabiliteit zal wel minder hoog zijn dan die van de duidelijk stabiele elementen, die wel gemakkelijk doordringen: doordringen (overdracht, impositie) is een zeer onbewust, mechanisch proces, aanleren (verwerving) vindt bewuster plaats en bereikt maar zelden het punt van voltooiing. Van de elementen die zich in schema 3 in het midden bevinden, de morfologie en de bijwoorden, kunnen we aan de ene kant verwachten dat ze niet zo goed doordringen als de duidelijk stabiele elementen. Aan de andere kant zullen ze door hun mindere opvallendheid ook minder goed worden aangeleerd dan de duidelijk instabiele elementen. Anders gezegd: ze zijn te opvallend om gemak-

kelijk door te dringen en te onopvallend om gemakkelijk te worden aangeleerd. Deze elementen met een gemiddelde S-stabiliteit zullen dus een lage V-stabiliteit hebben.⁵¹

De verwachtingen aangaande de dialectbeheersing in het tweede stadium heb ik samengebracht in het volgende schema. Boven de stippellijn zijn de elementen vermeld die vooral doordringen (overdracht, impositie), onder de stippellijn de elementen die vooral worden aangeleerd (verwerving). In de linkerkolom is, volgens schema 3, de hiërarchie van de S-stabiliteit weergegeven, in de rechterkolom de hiërarchie van de verwachte V-stabiliteit (betreffende het dialect). Als we de gelijke onderdelen uit de hiërarchieën met elkaar verbinden, blijken de twee onderste lijnen elkaar te kruisen.

Schema 7. Verwachte dialectbeheersing tweede stadium

Voor het tweede stadium kan het onderzoek in Haaksbergen en Enschede (Van Bree 1985, 1992) model staan. Ook aan dit onderzoek zullen we een uitvoerige bespreking wijden.⁵² Het ging in het onderzoek in Haaksbergen en Enschede om het aanleren van het dialect. In het volgende schema zien we de in deze plaatsen gevonden stabiliteitshiërarchie. Voor een goed begrip: het gaat hier om de V-stabiliteit. Met andere woorden: hoe ontwikkelt het dialect zich onder invloed van de standaardtaal?

We zien in het schema weer drie rangordes (vgl. schema 4). Rangorde I (J:O) is gebaseerd op een vergelijking in schijnbare tijd. De getallen tussen haakjes geven de verhoudingen weer tussen de dialectscores van de ouderen en de jongeren per talige categorie of subcategorie. Rangorde II (G) is gebaseerd op een vergelijking in werkelijke tijd. De getallen tussen haakjes geven de gemiddelde percentages van de dialectscores weer voor de totale groep per talige categorie of subcategorie.⁵³ Om beter greep op de materie te krijgen middel ik de beide rangordes. Het resultaat is rangorde III (R).

Schema 8. Stabiliteitshiërarchie Haaksbergen en Enschede

	I (J:O)	II (G)	III (R)
constructies (gebruik)	1 (1)	1 (99)	1
bijwoorden (gebruik, vorm) ⁵⁴	2 (0.92)	3 (74.5)	2.5
lexicale fonologie	3 (0.85)	2 (80)	2.5
morfologie (gebruik, vorm)	4 (0.78)	4 (68)	4
inhoudswoorden (vorm)	5 (0.73)	5 (43)	5
woordvolgordes	6 (0.7)	6 (26)	6

Toelichting: J:O = jong gedeeld door oud, G = gemiddeld, R = gemiddelde van J:O en G.

We zien dat van de elementen die in schema 3 een duidelijk stabiele plaats innemen, in Haaksbergen en Enschede de syntactische constructies (gebruik), geheel volgens verwachting, hoog scoren: in de stabiliteitshiërarchie bezetten ze een duidelijke eerste plaats. Geheel niet volgens verwachting is dat binnen de syntaxis de woordvolgordes zo laag scoren: ze komen er op de laatste, zesde plaats. Weliswaar zouden we verwachten dat de woordvolgordes, omdat het daarbij altijd om opvallende vormelementen gaat (zie schema 3), iets lager uitkomen dan de constructies (maar daar als syntactisch onderdeel toch bij aansluiten), maar nu blijken ze wel heel laag uit te komen.⁵⁵ In Borne kwamen de woordvolgordes minder laag uit. De functiewoorden zijn in Haaksbergen en Enschede niet onderzocht, maar daarvoor kunnen we op grond van het onderzoek in Borne aannemen dat ze even goed voor de dag gekomen zouden zijn als de constructies. In Borne bezetten de functiewoorden namelijk een even hoge plaats als de constructies (zie schema 4). Ze drongen er gemakkelijk door vanuit het dialect in de standaardtaal. Verwacht kan worden dat ze daarom in het tweede stadium ook wel gemakkelijk zullen doordringen vanuit de standaardtaal in het dialect. Van de eveneens niet onderzochte fonetiek mag worden aangenomen dat ook deze bij het onderzoek hoog gescoord zou hebben.

Van de duidelijk instabiele elementen uit schema 3 wordt in Haaksbergen en Enschede alleen de lexicale fonologie goed aangeleerd: samen met de bijwoorden (gebruik en vorm) bezet ze met 2.5 de tweede en derde plaats. Een attitudinele factor kan hierbij een rol spelen, namelijk het gevoel dat juist klanken karakteristiek zijn voor een dialect. De inhoudswoorden (vorm) worden veel minder goed aangeleerd: deze komen in Haaksbergen en Enschede op de op een na laatste, vijfde plaats. Wat kan hiervan de oorzaak zijn? Normaal probeert iemand die een vreemde taal leert, zo snel mogelijk zo veel mogelijk inhoudswoorden aan te leren, omdat die juist zo belangrijk zijn voor de communicatie. Merkwaardig is dat dat bij een kind dat een dialect aanleert, niet gebeurt. Dat komt doordat een kind dat met de standaardtaal opgroeit, in een heel andere situatie verkeert. Het kind groeit op in een omgeving die helemaal door de standaardtaal, niet alleen de talig maar ook de sociaal dominante taal, is gestempeld: standaardtalige inhoudswoorden dringen zich heel sterk aan het kind op en laten als het ware in zijn hoofd geen

plaats voor dialectische inhoudswoorden. Ook de verstaanbaarheid is geen stimulan om de dialectwoorden aan te leren: iedereen in de omgeving van het kind spreekt en verstaat standaardtalige inhoudswoorden. Spreekt het kind dialect, dan wordt het ook wel begrepen wanneer het daarin standaardtalige inhoudswoorden gebruikt. Omstandigheden die het aanleren van een T2 bevorderen, namelijk een duidelijke T2-omgeving en de noodzaak om verstaan te worden, ontbreken dus. Maar dat geldt ook voor andere taalonderdelen. Er moet dus meer in het spel zijn. Een verklaring zou ook kunnen zijn dat de inhoudswoorden een nogal ongestructureerde verzameling van losse elementen vormen die over het algemeen weinig frequent zijn in vergelijking met andersoortige elementen, zoals klankcorrespondenties. De gemiddelde klankcorrespondentie komt immers vaker voor dan het gemiddelde woord. In feite hebben we hier dus met de werking van twee secundaire factoren te maken: gestructureerdheid (van een verzameling) en frequentie (of preciezer: het ontbreken van beide). Het ontbreken van gestructureerdheid en de geringe gemiddelde frequentie zijn dus allerminst bevorderlijk voor de leerbaarheid van de dialectische inhoudswoorden. Deze taalelementen hebben dus in het eerste stadium een lage S-stabiliteit (ze dringen niet vanuit het dialect in de standaardtaal door), maar worden blijkens het onderzoek in Haaksbergen en Enschede in het tweede stadium, tegen de verwachting in, toch niet goed aangeleerd. Als gevolg daarvan hebben zij ook een lage V-stabiliteit. Dat de dialectische inhoudswoorden in het tweede stadium niet goed worden aangeleerd, komt dus doordat de standaardtalige inhoudswoorden daar gemakkelijk doordringen. Tegen de verwachting in hebben de standaardtalige inhoudswoorden in het tweede stadium een hoge S-stabiliteit.⁵⁶

Van de elementen die zich in schema 3 in het midden bevinden, is in Haaksbergen en Enschede alleen de morfologie op de verwachte plaats terechtgekomen: als we de onverklaarbare plaats van de woordvolgordes en de verklaarbare plaats van de inhoudswoorden buiten beschouwing laten, bevindt de morfologie (gebruik en vorm) zich met de vierde plaats op de juiste plaats onder in de stabiliteitshiërarchie. De bijwoorden (gebruik en vorm) delen, zoals we gezien hebben, hun plaats met de lexicale fonologie. In overeenstemming met de theorie zou het zijn als van de twee plaatsen (2 en 3) de lagere plaats door de bijwoorden en de hogere door de lexicale fonologie werd ingenomen. De bijwoorden zouden dan dichterbij de buurt van de morfologie terechtkomen (zie schema 7). Ze zitten echter hoger in Haaksbergen en Enschede. Hetzelfde zagen we in Borne: ook daar zaten de bijwoorden 'te hoog'. Blijkbaar is het zo dat de bijwoorden niet alleen maar worden aangeleerd maar dat er ook iets van doordringt (ze zitten als het ware voor een deel boven de stippellijn in schema 7). Dat zou kunnen betekenen dat we schema 3 moeten bijstellen: misschien moeten de bijwoorden meer dan de morfologie in de buurt van de duidelijk stabiele elementen (fonetiek, syntaxis) worden ingedeeld. Dat zou dan ook betekenen dat ze niet midden tussen de inhoudswoorden en de functiewoorden zitten maar dichterbij de laatste dan bij de eerste.

Vooraf bij de middenelementen van schema 3 spelen de secundaire factoren een belangrijke rol: steun van de regionale omgeving, frequentie, structurele eenvoud

en afwezigheid van concurrentie (voor voorbeelden zie hiervoor). Maar frequentie en steun van de regionale omgeving spelen zeker ook een belangrijke rol bij de lexicale fonologie en ook wel bij de inhoudswoorden.⁵⁷

Het is de bedoeling van het in dit boek beschreven onderzoek om aan de hand van het Katwijks de (V-)stabiliteitshiërarchie in het geval van dialectverlies aan een nadere toetsing te onderwerpen. Verder zal ik nagaan in hoeverre de hiervoor besproken secundaire factoren (zie par. 2.3.3) op de verschillen in stabiliteit van invloed zijn. In hoofdstuk 3 zal ik zowel voor de stabiliteitshiërarchie als voor de vier secundaire factoren hypothesen formuleren.

